

W. Heijting, *De catechismi en confessies in de Nederlandse reformatie tot 1585* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1989, 2 dln.; Nieuwkoop: De Graaff publishers, 1989, ix + 413 en v + 380 blz., f250,-, ISBN 90 6004 402 9).

Men kan deze dissertatie van de conservator van de afdeling oude drukken en handschriften in de bibliotheek van de Vrije Universiteit op twee manieren benaderen. Ten eerste als historicus van de vroegmoderne tijd. Deze zou hier voor zijn zestiende-eeuwse onderwerp documentatie over de religieuze ontwikkeling bijeen kunnen garen. Hij zal dan 39 catechismi en confessies beschreven vinden, waarvan 16 lutherse, 18 gereformeerde en 5 behorend tot de 'radicale reformatie', in de formulering van de auteur een meervoudig geheel van dissidente bewegingen. Er worden een kleine 200 uitgaven hiervan bekeken (van de in totaal 500 die gevonden zijn). Het betreft in de Habsburgse Nederlanden uitgekomen boeken, de in het buitenland verschenen uitgaven in het Nederlands en de uitgaven voor de Nederlandse gemeenten in ballingschap, vertalingen en herdrukken van teksten, die aanvankelijk in het Nederlands waren verschenen, in een andere taal voor het eerst in de Nederlanden zijn verschenen, of elders het licht zagen ten behoeve van Nederlandse vluchtelingengemeenten. Hij zal aan deze ruime maar ingewikkeld geformuleerde selectiecriteria merken dat het onderzoek door de diffuusheid van het in verwarrende historische omstandigheden ontstane materiaal niet makkelijk af te grenzen was. Ook de een na laatste indelingscategorie 'verwante publikaties' duidt op moeilijke definieerbaarheid van het onderzoeksobject. In de bibliografie treft hij vervolgens de hem wat overbodig lijkende collatie- en typografische gegevens. Deze naar de boekwetenschap verwijzende onderdelen worden gevolgd door het historisch bekende, waar hij weer veel aan heeft. Ook vindt hij een omvangrijke historische inleiding die in een gewone — met name de oudere — bibliografie meestal niet voorkomt. Maar tot zijn verwondering bevat het tweede deel uitsluitend foto's van titelbladen en enkele tekstgedeelten. Was dit kostbare extra gedeelte nu wel nodig geweest?

Voor de vertegenwoordiger van de bibliologie die Heijting wil zijn wel degelijk. En met die vaststelling zijn we bij de tweede benadering beland. De huidige boekwetenschap wil de afzonderlijke publikaties van de boekproductie een herkenbare plaats geven in de geschiedenis van de cultuur. De 'partiële interne collatie' zoals P. J. Vercruyssen die toepast of de door Engelsen *ontworpen fingerprint* ter definiëring van een druk bevredigden Heijting daarom niet ook al omdat de discussie over deze aanpak tijdens zijn onderzoek nog niet was afgerond. De afgebeelde titelpagina's van een bepaalde druk vormen nu een aanvulling op de niet langer noodzakelijkerwijze volgens de quasi-facsimilemethode van de *new bibliography* weergegeven titels. Bovendien moeten zoals gezegd de boekproductie, de teksten en de verbreiding ervan in een historische context worden geplaatst. Heijting kan in zijn inleiding vaststellen dat de eerste vertaalde lutherse boekjes in strekking afgezwakt waren en dat Luthers eigen geschriften niet prominent naast die van zijn medestanders figureerden. Aan de uitgaven is eveneens waar te nemen hoe pas na 1550 een herkenbare gereformeerde beweging in de Nederlanden opkwam. Daarin overvleugelde de Heidelbergse catechismus al spoedig de Nederlandse en werd de heersende. Rond 1550 valt dus een cesuur. Het aantal catechismi en confessies neemt daarna snel toe om een duidelijke top in het 'wonderjaar' 1566-1567 te bereiken: 51 uitgaven in twee jaar! Toch meent de auteur wegens de onbekendheid van vele meespelende factoren in het algemeen geen parallelie te kunnen constateren tussen het oplopen van het aantal drukken en van de cijfers der vervolgen.

Al deze werken waren natuurlijk het resultaat van de inspanningen van veelal anonieme

drukkers, in de eerste stadia alleen uit Antwerpen en Emden. Hun opvattingen hoefden echter niet overeen te stemmen met de inhoud van het door hen gedrukte: men nam graag een (overigens misschien niet eens als zodanig waargenomen) andersgezend boek mee wanneer dat winst opleverde. Pas laat in de jaren zeventig begon de produktie van catechismi en confessies in de toen veiliger geworden Noordelijke Nederlanden op gang te komen. Voor de historicus is dit onderzoek naar een facet van de religieuze kant van de Opstand een boeiende illustratie van de lang stand houdende ongewisheid in kerkelijke zaken, zoals die door J. J. Woltjer en A. Duke is aangetoond. De artikelen van Duke komen echter niet in de literatuuropgave voor en de aandacht voor dit probleem van vervloeiende lijnen is niet erg groot in de inleiding van deze zorgvuldig geredigeerde dissertatie, die met zijn 35 bladzijden indices vooral de bibliografische kant voorop stelt.

E. O. G. Haitsma Mulier

E. Jacques, *Philippe Cospeau. Un ami-ennemi de Richelieu 1571-1646* (Bibliothèque Beauchesne: Religions Société Politique XV; Parijs: Beauchesne, 1989, 260 blz., FF180,-, ISBN 2 7010 1195 7).

Reeds bij zijn leven een legende, is bisschop Philippe Cospeau (Cospeanus, of minder juist Cospéan) vanaf het begin een teken van tegenspraak geweest. Geduldig en gevoelig ontwart de erudiete jansenisme-kenner Emile Jacques (1912-1989) in deze laatste studie van zijn hand het kluwen van door interpretaties overwoekerde gegevens over zijn stadgenoot. Cospeau was namelijk geen Fransman, maar een Zuidnederlander uit Bergen (Henegouwen) — de jongere zoon van een medicus die een ogenblik met de opstandelingen had gesympathiseerd. Uit hang naar iets nieuws en zuivers? Voor Philippe geldt dat zeker. Om katholieke kerk en geloofsbeleving te vernieuwen en te zuiveren slaat hij systematisch nieuwe wegen in, zij het met gebruik van de bestaande structuren: met 17 jaar kanunnik, gaat hij in Leuven bij Lipsius en Lessius in de leer. Geïnteresseerd door de nieuwe pedagogiek van de jezuiteten, doet hij vervolgens afstand van zijn prebende. Als in 1598 de goede verstandhouding tussen Frankrijk en de Spaanse Nederlanden is hersteld, vertrekt hij naar Parijs: hij zet er zijn studie voort en verruult de pedante retoriek voor de scholastieke wetenschap. Eenmaal doctor in de theologie (Parijs, 1604), laat hij zich tot Fransman naturaliseren. Dat tekent zijn goede neus voor carrière. Dank zij zijn retorisch talent, zijn prudente orthodoxie en zijn politiek onbenul als buitenlander, was hij even welkom in de hoogste politieke kringen (Gondi, Angennes, Epernon) als bij de voorhoede van de katholieke reformatie (Mme d'Acarie, bij wie hij Bérulle en Franciscus van Sales ontmoet). Hij wordt toegelaten tot Hendrik IV, wiens lijkrede hij in 1610 uitspreekt. De carrière is dan al onontkoombaar: 1605 kanunnik van Kamerijk, 1607 bisschop van Aire, 1614 plaatsvervanger te Toulouse, 1621 bisschop van Nantes, 1635 van Lisieux, terwijl hij in 1643 Lodewijk XIII op diens sterfbed de biecht afnam. Een prachtig voorbeeld van hoe een buitenlander zich in de reeds sterk gesloten Franse samenleving kon integreren en door veelvuldige protectie kon opstijgen. Pas in 1643 viel hij bij Mazarin — zelf een buitenlander — in ongenade.

Natuurlijk kon Cospeau slechts carrière maken omdat zijn beschermers inzagen dat hij iets te bieden had: namelijk de stellige overtuiging dat de bezem door het kerkelijk leven moest, en het vermogen dat zonder teveel aandacht voor dogmatisch getwist of politiek gekonkel daadwerkelijk uit te voeren. Kortom, een bisschop die geen hoveling of theoloog maar een herder was.